

A HORVÁT TANKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE A DUALIZMUS IDEJÉN

A tankönyvek szerepe a nemzettudat, a nemzeti önkép alakításában rendkívül nagy, s a dualista korszakban ennek jelentőségével Horvátországban is minden tankönyvíró tisztában volt.¹ A tankönyvek tudatosan szolgálták ezt a korabeli nevelésben kiemelkedő jelentőségűnek tartott célt. A nemzeti önkép meghatározása, formálása leginkább a nemzeti történelem bemutatásán keresztül történt, a történeti anyag ezért hangsúlyosan szerepelt nemcsak a történelemtankönyvekben, hanem az elemista olvasókönyvekben, gimnáziumi szöveggyűjteményekben és földrajztankönyvekben is. A korszak horvát tankönyvíroinak egyik legfontosabb célja volt a délszláv szolidaritás hangsúlyozása, az egymástól jelentősen eltérő horvát és szerb elgondolások, de általában véve is a két kultúra közelebb hozása egymáshoz, a tanulóifjúság megismertetése a horvát–szerb–szlovén együttműködés gondolatával. Azonban a tankönyvek politikai programként nem jelölhették meg a délszláv egységet, így ez a kérdés teljesen nyíltan nem formálódhatott meg bennük. Ugyanakkor az uralkodó és általában a Habsburg-dinasztia iránti hűséget is megjelenítették a tankönyvírók, különösen kihangsúlyozva a horvátságnaak a dinasztia érdekében harcolva szerzett érdemeit.

A horvát történelem tárgyalása a magyar–horvát viszony, s általában a magyar történelem bemutatása nélkül – legalábbis a 11. század végétől, az államközösség kezdeteitől – megvalósíthatatlan feladat lenne, ezért természetes, hogy a horvát tankönyvírók sem kerülhették meg ezt a témát. A dualista korszak horvát tankönyveinek magyarságképe számunkra különösen érdekes, részben azért is, mert a tankönyvekből merített kép és a gyermekkorban rögzülő számos sztereotípiia meghatározó jellegű a későbbi életkorra nézve is, még akkor is, ha a diák tovább tanul, s új benyomásokat szerez, új nézetekkel ismerkedik meg. Természetesnek tekinthető, hogy a tankönyvekben található állításokat, s így a magyarokról formált képet a korszak horvát történettudományának a magyar múltról formált véleménye, illetve általában a közéletben uralkodó magyarságkép szükségképpen befolyásolta. Ennek ellenére a tankönyvek, különösen az alsóbb fokú iskolák számára készült olvasókönyvek magyarságképe 1868 után kevésbé hangsúlyosan negatív, de legalábbis sokkal visszafogottabb, mint a korszak történeti tárgyú munkáinak, vagy éppenséggel politikai publicisztikájának magyarokról formált véleménye.

Horvát–Szlavónország vallás és közoktatás terén az 1868-as horvát–magyar kiegyezés révén autonómiát élvezett, így a tankönyvek írásába, szerkesztésébe csak a zágrábi „országos kormány” vallás- és közoktatásügyi osztályának (vagyis az illetékes horvát „minisztériumnak”) volt beleszólása. Azonban nyilvánvaló, hogy a báni kormányzat nem volt éppenséggel teljesen független Budapeستől, s valamennyire azért tekintettel kellett lennie a magyar fél érzékenységére (bár látni fogjuk, hogy a horvát tankönyvírók nem minden esetben törődtek ezzel). Emellett a tankönyv műfajából adódóan is tényszerűbb, higgadtabb hangvételt követel meg, mint egy publicisztikai írás. Ezenkívül különösen, ha az elemista (vagy a gimnáziumok alsó osztályai számára írt) olvasókönyvek magyarságképét vizsgáljuk, az előbb említett ok mellett ezek általában, de nem mindig visszafogottabb magyarságképére alighanem az is hatott, hogy a kor horvát elitjének (még a dualizmussal és a horvát–magyar kiegyezés rendszerével

nem szimpatizáló rétegének) sem állott mindig érdekében a feszültség fokozása és a magyarellenesség erősítése a szélesebb néprétegek körében.

A dualista korszak horvát tankönyveinek szövegét vizsgálva az is kiderül, hogy árnyalatnyi (vagy éppenséggel nagyobb) különbségeket fedezhetünk fel a Mažuranić bánsága idején kiadott könyvek magyarságról formált véleménye és a Khuen-Héderváry-korban napvilágöt látott tankönyvek magyarságképe között. Ennek az az oka, hogy Héderváry megpróbált konszolidációs kísérlete keretében a tankönyvek, valamint a kormányajtó révén egy pozitívabb magyarságképet sugallani, s ily módon valamit javítani a horvátok körében a magyarokról addig kialakult meglehetősen kedvezőtlen képen. A kísérlet persze nem sikerült, hiszen a bán egyéb területeken folytatott politikája éppenséggel a magyarokkal szemben táplált ellenséges érzületek megerősödését eredményezte, s ezt a folyamatot az egyes tankönyvekben fellelhető felülről kezdeményezett, óvatos változtatás érdemben nem befolyásolhatta, s a bán távozása után írt új tankönyvekből hiányoznak is az említett elemek. Az 1905 októberre és 1907 tavasza között lezajlott horvát–magyar közeledési kísérletek pedig olyan rövid ideig tartottak, hogy bár a sajtóban világosan nyomon követhető magyarságképre gyakorolt hatásuk, ez a lassan készülő tankönyvekben nem jelent meg, és nem figyelhető meg bennük ilyen irányú változás.

Először a történelemtankönyvek anyagából villantanék fel néhány példát. A vizsgált korszakban a horvát iskolákban a földrajzot és a történelmet többször is egy tantárgy keretében adták elő, így az 1860-as években, s 1900 és 1905 között is. A történelemtankönyveket a következő fontosabb szerzők írtak: Vjekoslav Klaić, Ivan Hoić, Ljudevit Tomšić, Fran B. Korinek és Stjepan Srkulj, de az első két történelem tananyagot is közvetítő tankönyv, amelyből idéznénk, egy horvát földön letelepült cseh pedagógus, Vjenceslav Zabož Marik műve (Marikok kívül Korinek is cseh volt). Marik Zágrábban letelepülve fontos szerepet játszott a horvát oktatás modernizálásában, számos tankönyvet írt, s nemcsak földrajz-könyveket, bár ez utóbbiakat használták legtöbbször. Marik neve fogalommá vált (Matoš egyik versében Marik iskolamester néven emlegeti). Két könyvből idéznék is néhány, magyarokról szóló részletet. Az egyiket még 1866-ban adták ki, de változtatásokkal több kiadást is megért. Címe: Az osztrák tartományok földrajza és történelme (Zemljopis i povestnica austrijskih zemaljah), míg a másik A Hárommegy Királyság földrajza (Zemljopis Trojedne kraljevine) elvben földrajz-könyv, de érdekes történelmi áttekintést is tartalmaz. Az osztrák országokat bemutató könyvben Marik több helyütt is emlegeti a magyarokat, s nem mindenütt egyforma hangsúllyal, míg a Magyarországról szóló fejezetben a honfoglalással, kalandozásokkal kapcsolatban tényközlésre szorítkozik (Arnulf hívta be őket először, Árpád alapította meg az országot, legyőzték Nagy-Moráviát, vereséget szenvedtek Augsburgnál, attól kezdve lenyugodtak), és tartózkodik a minősítő jelzőktől, addig a Morvaországról szóló részben már ugyanerről úgy szól, hogy „Arnulf behívta az urali hegyek alól (származó) vad magyarokat”.² Marik szerint Szvatopluk legyőzte őket, csak halála után, a Bretislav (sic!) melletti szerencsétlen ütközet után – itt azért megadja Pozsony korabeli horvát nevét is: Požun – elfoglalták egész Morvaországot „pusztítva és rombolva a városokat és templomokat, öldökölve a papságot és a leigázott népet”.

Erdélyt még külön tárgyalja, de történetének kezdetét a magyar honfoglalástól eredezteti (tehát nem szól valamiféle román jellegről), leírja, hogy a középkorban Magyarország része volt, de saját vajdája kormányozta. Különálló állammá Szapolyai János idején lett, aki a török szultánt segítette Ferdinánd ellenében. Erdély Marik le-

írása szerint hol német, hol török függésben élt, míg II. Apafi Mihály átengedte I. Lipótnak, és Erdély visszatért Magyarországhoz.

A Magyarországról szóló fejezetben a magyar történelem bemutatása jobbra csak az események felsorolása kommentár és jelzők nélkül. Megemlíti, hogy Géza vette fel elsőként a keresztiséget, de csak Szent István kereszteltette meg az egész magyar népet. IV. Béla kapcsán a tatárok feletti horvát győzelemről szóló állítást bele-szövi a felsorolásba, egyedül Mátyás király kapcsán jegyzi meg, hogy „jelenkedett a harcmezőn is”. A mohácsi csata utáni helyzetről azt írja, hogy végül Ferdinánd legyőzte Szapolyait és egyedül uralkodott. A török hódítás kapcsán megjegyzi: Buda a török pasa székhelye volt. A rövid történeti áttekintést a karlócai békével lezárja. A Hárommegy Királyság földrajza című könyvben már a horvát történelem bemutatása kapcsán részletesebben is szól a magyarokról. A könyvben a horvát történelem bemutatása egyébként a békés, tisztességes földművelő szlávok idillikus képének felvázolásával kezdődik. A magyar–horvát államközösség kezdetei, s általában története kapcsán Marik Ljubićra és Kukuljevićre támaszkodott, így természetes, hogy László és Kálmán fegyveres hódító kísérlete Marik szerint sem sikerült: Kálmán csak békés megegyezés és szerződés után foglalhatta el a horvát trónt. A tatárjárással kapcsolatban még jobban kihangsúlyozza a horvátok szerepét IV. Béla megegyezésében, sőt magában a muhi csatában is (Kálmán szlavón herceg kíséretében tünnek ki, míg szerinte a csatavesztés a magyar főurak esztelenségének következménye volt), majd 1242-ben, amikor a visszatérő királynak egyedüli katonai erejét képezték. Kihangsúlyozza, hogy Károly Róbertet a horvátok választották meg előbb, megemlékezik I. Lajos szerencsés dalmáciai hadakozásáról, a halála utáni időszak polgárháborúja kapcsán II. Károlyt a horvátok választásának mondja. A Mohács utáni helyzettel kapcsolatban megírja, hogy a horvátok is két táborra szakadtak. A 17. századi Habsburg-ellenes magyar felkelések kapcsán kijelenti, hogy a horvát nemesség általában nem csatlakozott, kivéve Zrínyi és Frangepán esetét. A 18. században magyar vonatkozásban azt írja, hogy II. József elvette a magyar alkotmányt, de halálos ágyán visszaadta. Az 1848-as magyar–horvát konfliktusról csak annyit ír, hogy megszakadtak Magyarország és Horvátország kapcsolatai, majd közli, hogy 1868-ban a szövetség felújította, s bemutatja, mi tartozik a báni kormány hatáskörébe, s melyek a közös ügyek Magyarországgal. Zágráb leírásánál megemlíti, hogy László alapította a püspökséget, s IV. Béla adott szabad királyi városi státust. Dalmácia kapcsán ír Péter király és Kálmán harcáról, s a magyar királyoknak tudja be a nagybirtokosok megjelenését, mert szerinte az Árpádok kezdték „a szegény nép terhére a legjobb földeket az előkelő családoknak adni”.³ Marikra még a földrajzkiadványok kapcsán visszatérek.

A kor horvát történettudománya kapcsán már említettem Vjekoslav Klaićot, aki a horvátok történetét bemutató fő művében, amely csak 1608-ig készült el, jobbra objektíven ítélte meg a magyarok szerepét a horvát történelemben. Több tankönyvet is írt, a középkorra vonatkozó fejezetekben magyarságképe hasonló a nagy szintézisében foglaltakéhoz, de látni fogjuk, hogy az újabb korra vonatkozóan már más magyarságképet mutat, s különösen 1848 kapcsán alkotott magyarságképe mutatja, hogy Mažuranić bánóságának idején a horvát tankönyvek magyarságképeinek formálásakor nem voltak túlzottan tekintettel a magyar fél érzékenységére. Az iskolák számára legfontosabb az 1888-ban kiadott Horvát történelmi atlasza (*Atlas za hrvatsku povjesnicu*), amelyben csak a középkorra vonatkozó térképeket dolgozta ki. A kora középkori horvát állam fénykorában Klaić térképén 110 ezer négyzetkilométeres, magába foglalja Boszniát is (egyébként is Klaić minden művében Boszniát horvát

földnek tekintette). Az Osztrák–Magyar Monarchia története népiskolák, polgári és felsőbb leányiskolák számára⁴ című, 1875-ben írt tankönyvének középkori részében a magyar–horvát államközösség keletkezésénél ő is szerződésről beszél, a középkori és török kori horvát–magyar viszony kapcsán ő is a magyaroknak nyújtott horvát segítséget emeli ki, bár I. Lajos dalmáciai eredményeit is ismerteti. Mátyás uralkodása Klaić szerint a magyar történelem aranykora. A 17. század kapcsán minden Habsburg-ellenes magyar felkelést megemlít, de indítóokot (a vasvári békét) csak az egyetlen közös magyar–horvát megmozdulás kapcsán említi, itt felsorolja a magyar és horvát résztvevőket egyaránt. Rákóczi kapcsán viszont azt írja, hogy Pálffy János horvát bán megverte a kurucokat. II. József reformjait dicséri, megírja, hogy a magyarok lázadtak bevezetésük ellen, de nem említi, hogy ezt a horvát nemességgel közösen tették. Általában véve is Klaić a horvátok Habsburgok iránti lojalitását igyekszik érzékelteni az állandóan lázongó magyarokkal szemben, s még I. Ferencet is dicséri. Az illír mozgalom kialakulását Gaj nemzetébresztő tevékenységén túl így magyarázta: „A magyarok törekvése, hogy a Horvát Királyságot magyar tartománnyá tegyék, más horvát férfiakat is sértett, beálltak ezért Ljudevit Gaj körébe. Így kezdődött 1835-ben a horvát nemzet újjászületése.”⁵

Az 1848-as horvát–magyar konfliktusért Klaić kizárólag a magyarokra hárítja a felelősséget: „Ugyanakkor véres háború keletkezett magyarok és horvátok között. A magyarok minden erejükkel igyekeztek, hogy az ősi Horvát Királyságot teljesen uralmuk alá helyezték.”⁶ Ezenkívül Klaić megvádolja Kossuthot, hogy kezdettől fogva a Habsburgok trónfosztására törekedett. Jelačićról azt írja, hogy Magyarországon szerencsésen hadakozott, ezért nevezték ki helytartóvá (hogy leváltották, azt nem említi), majd szól arról, hogy a bécsi felkelők megsegítésére jövő magyarokat a bán verte meg Schwechatnál (Pákozdról nem szól). Megemlíti Windischgraetz főparancsnokságát, Ferenc József trónra léptét (fő feladata harcolni a magyarok és olaszok ellen), de nem szól a tavaszi hadjáratról, s az orosz intervenciót azzal indokolja, hogy a „magyar lázadás” Lengyelországot (mármint az ottani orosz uralmat – S. D.) fenyegette. Klaić a magyar szabadságharc leverését így írja le: „Haynau osztrák generális és Jelačić Paszkevics orosz generális segítségével lecsendesítette Magyarországot.”⁷ Ezután röviden megemlíti, hogy Görgey letette a fegyvert, Kossuth, Dembinszky és Bem elmenekült. Az aradi kivégzéseket kommentár nélkül közli (Klaić 1848-ról írt anyagát azért idéztem részletesebben, hogy összevethető legyen Hoićnak a Khuen-Hédervárkorban írt tankönyvének 1848-ra vonatkozó fejezetével). A könyv első kiadását Klaić az osztrák–magyar kiegyezés tényszerű, rövid közlésével zárta, majd később elvitte egészen Bosznia okkupációjáig.

Ivan Hoić az 1880–90-es években a legtöbb horvát történelemtankönyv szerzője volt. Itt most egy tankönyvből idéznék részletesebben, amely a Khuen-Hédervár-korszakban, 1893-ban jelent meg, *Történelem a gimnáziumok VIII. osztálya számára* címmel. A magyar honfoglalással kapcsolatban ugyan ő is a szlávokra gyakorolt negatív hatást emeli ki, és büszkén emlegeti Tomislav királynak a horvát krónika által feljegyzett győzelmeit a magyarok ellen, de Szent Istvánról már pozitívan ír, megemlíti, hogy a hagyomány szerint fiát, Imrét II. Krešimir horvát király lányával akarta összeházasítani, s a horvátok 1031-ben a magyarokkal szövetségben harcoltak a németek ellen, s ez a szövetség a horvátok számára Bizánccal szemben is hasznosnak bizonyult. Hoić állítása szerint Zvonimir Szent Lászlóval együtt küzdött a pápaság védelmében. Az Árpádok trónra lépését ugyan Smičiklast idézve értékeli, de kihangsúlyozza, hogy uralmuk alatt Horvátország nagyfokú önállóságot élvezett. A

tatárjárással kapcsolatban Hoić is kiemeli a horvátok szerepét IV. Béla királyságának megmentésében. Az Anjoukat Hoić szerint is a Šubićok hozták a magyar trónra, I. Lajos Velence elleni küzdelmeiről részletesen szól, majd a halála utáni véres viszonyok kapcsán nem hangsúlyozza ki azok magyarelles jellegét, hanem Zsigmonddal szembeni felkelésnek mondja. A törökellenes harcokat közös magyar–horvát küzdelemnek írja le, Smičiklas nyomán megemlíti, hogy a horvát népdalok ezért a magyar hősokeket is sajátjukként emlegetik. Nándorfehérvár védelmére Hoić szerint horvátok és magyarok együtt ezrével siettek, Mátyásnak ugyan nem hallgatja el negatív vonásait, de uralmát Magyarország aranykorának nevezi. Megírja, hogy horvátok és magyarok Mohács után egyaránt két táborra szakadtak. A Bocskai- és Bethlen-féle mozgalmakban a horvátok azért nem vettek részt, mert azok protestáns jellegűek voltak, míg a Wesselényi (Zrínyi–Frangepán) összeesküvést közös magyar–horvát akcióként mutatja be. Ugyancsak közös magyar–horvát küzdelemről beszél II. József germanizációja és központosítása ellen, bár az uralkodó reformjait dicséri. Az illirizmus magyar–horvát küzdelmeit úgy vezeti be viszont, hogy a magyarok egyedül érezvén magukat az európai nemzetek között, arra törekedtek, hogy nyelvüket elfogadtassák Szent István koronája országainak más lakóival, és egy nyelv uralkodjék a Kárpátoktól az Adriáig. Megemlíti, hogy a magyarok milyen nagy erőfeszítéseket tettek nyelvük és kultúrájuk műveléséért. Az illirizmus kori magyar–horvát küzdelmeket igyekszik objektívan ábrázolni.

Ami igazán érdekes, az 1848 és a magyar–horvát konfliktus okainak bemutatása. „Abban a pillanatban már nagy volt a szakadék a magyarok és a horvátok között... Ezt a szembenállást (...) erősítette az osztrák udvari párt, amely ekkor már arra törekedett, hogy kihasználja a horvátokat a magyarok ellen.”⁸ Nem hallgatja el a megbékeltetési, közvetítési kísérleteket 1848 nyarán, s azt is állítja, hogy Jelačić hadjáratát a bécsi udvar egyetértésével indította el. Ugyan ő is Schwechatot Jelačić győzelmeként emlegeti, de előtte nem felejt el megemlíteni, hogy „a magyarok elzárták Jelačić útját Buda felé”.⁹ Leírja a magyar visszavonulást Debrecenbe, de azt is, hogy Görgey vezérletével az osztrák sereget tavasszal Ausztria határáig kényszerítették vissza, s a magyarok Budát is visszafoglalták. A további eseményeket, a trónfosztást, majd az orosz intervenciót is tárgyilagosan ismerteti, Haynau kegyetlenségét pedig elítéli. Ugyancsak szomorú időknek nevezi és elítéli a neoabszolutizmust: „A forradalom idején láthatták Bécsben, hogy mire képesek a horvátok, és milyen nagy a magyarok ereje, mivel a nemzeti szellem élő és fejlett bennük, ezért kellett e két nemzetet német szellemmel elárasztani...”¹⁰ A horvát–magyar kiegyezést részletesen ismerteti és pozitívan értékeli (talán épp itt fogható meg legközvetlenebbül a Héderváry-korszak hatása): „Van még a kiegyezésben sok egyéb rendelkezés, amelyek által hazánk számára Magyarországgal szövetségben biztosítva van a békés fejlődés és a haladás minden formája.”¹¹ Éppen az ilyen tankönyvbeli megfogalmazások ellen interpellált a szaborban Smičiklas 1897-ben.

A Kluen-Héderváry bán távozása után kiadott történelemtankönyvek megint inkább a horvát–magyar szembenállást hangsúlyozzák ki. Ennek az időszaknak legjelentősebb történelemtankönyv-írója Stjepan Srkulj volt. Gimnáziumok számára írt tankönyvét – Az egyetemes és horvát történelem áttekintése (Pregled opće i hrvatske povijesti) – először 1905-ben adta ki, de némi kiegészítésekkel még az első jugoszláv államban is használták. Srkulj a kora újkorban is a magyarokkal kapcsolatban a negatívumokra helyezte a hangsúlyt, de itt csak az 1848-cal kapcsolatos részt idézném. Srkulj szerint a magyar–horvát konfliktus fő okozója a magyar nemzetállami törekvés

(egy magyar állam a Kárpátoktól az Adriáig), s Hoić könyvével szemben nem emlegeti a bécsi kamarilla szerepét. Jelačić Srkuljnal – akárcsak korábban Klaićnál – szerencsésen hadakozott Magyarország ellen. Az oktrojált alkotmányt horvát szemszögből elítéli. A magyar függetlenség kikiáltását Kossuth szerinte Görgey győzelmeinek köszönhetően fogadtatta el, majd leírja az orosz intervenciót, a világosi fegyverletételt, és konstatálja, hogy Magyarország Miklós cár lábai előtt hevert. A megtorlást nem ítéli el, csak közli, hogy Magyarország katonai igazgatás alá került.

Srkulj még egy oktatást szolgáló munkája vált ismertté, s részben Horvátországban ma is használatos. Ez horvát történelmi atlasza volt. Bár Srkulj atlasza csak 1937-ben készült el véglegesen, a középkori magyar–horvát állam ábrázolásánál teljes mértékben Klaićra támaszkodik, s vele összhangban Pozsega és Verőce megyéket, valamint a Muraközt Szlavónia részeként tünteti föl, sőt a 14. századi helyzetet ábrázoló térképen még a Szerémség is Horvátország része (ezen a térképen nem is jelöl meg belső határt Szlavónia és Horvátország között). Általában véve Klaić, s nyomában Srkulj középkort ábrázoló térképei a nemzeti nagyság érzetét akarták kelteni a tanulóknak (persze a korabeli magyar iskolai térképek készítői is szívesen tették ugyanezt).

A dualista korszak horvátországi elemista (és részben középiszkolai) olvasókönyveiben ábrázolt magyarsággép sem nevezhető tulajdonképpen pozitívnek, csak legfeljebb nem kapnak bennük hangsúlyos szerepet az éles ellentétek. Az olvasókönyvek írói között olyan neveket találunk, mint Ivan Filipović, a modern horvát pedagógia és iskolarendszer egyik megteremtője, vagy Antun Mažuranić (a bán Ivan Mažuranić testvére), vagy Matija Mesić és Tadija Smičiklas történészek, Stjepan Basariček, valamint a számos olvasókönyvet író, népszerű Mirko Divković stb. Az elemista olvasókönyvek egyszerre próbáltak eleget tenni több feladatnak: horvát hazafiságra kellett nevelniük, a többi délszláv iránti barátságot kellett felébreszteni a nebulókban, de ugyanakkor lojálisnak kellett lenniük az uralkodó Habsburgokkal szemben.

A magyarokról az olvasókönyvek történelmi olvasmányaiban általában úgy esik szó, hogy a szerzők kihangsúlyozzák a horvátok szerepét a Magyarország védelmében. Ez benne rejlik a tatárjárásról szóló olvasmányokban, akár Divković Horvát hűség című olvasmányát nézzük,¹² akár Šenoa Hétszilvafások (Šljivari) című versét.¹³ Mindkettőben hangsúlyosan szerepel, hogy a horvátok mentették meg IV. Bélát, sőt Šenoa versében figyelmeztetik is a királyt, hogy erről ne feledkezzenek el. Divković egy olvasókönyvében Mesićnek a mohácsi csatáról írt szemelvényét idézi,¹⁴ amelyben igen rossz fényben tűnnek fel a magyar urak – szembeállítva a hős horvátokkal (volta-képpen Smičiklas nagy szintézisében találhatjuk meg ennek megfelelőjét, amikor korabeli források alapján fest le sötét képet a II. Lajos-kori magyarokról). Az olvasmányban – szabadon idézve Brodaricsot – a magyarok azért veszítették el a mohácsi csatát, mert nem akarták megvédeni Frangepán horvát csapatainak segítségét. Más olvasókönyvekben is fontos szerepet kapnak a horvátok (Jurisics és Zrínyi Miklós) magyarországi törökellenes küzdelmei, szintén azzal a céllal, hogy a horvátok részéről a magyaroknak nyújtott segítség értékét hangsúlyozzák ki (igaz, ezt megteszik a Habsburgokkal kapcsolatban is, pl. a horvátoknak a harmincéves háborúban játszott szerepéről szólva). Már az elemista olvasókönyvek is igyekeztek a tanulókat megismertetni a szerb és szlovén kultúrával és irodalommal. A középiszkolási olvasókönyvekben, szemelvénygyűjteményekben pedig más szláv népek irodalmából is mutattak be műveket (persze a nyugat-európai irodalom mellett).

Egy olyan középiskolai világirodalmi szemelvénygyűjteményre akadtam, amely a magyar irodalmat is igyekezett megismertetni a horvát tanuló ifjúsággal. Természetesen Khuen-Héderváry Károly bánsága idején jelent meg Zágrábban, 1896-ban. Ez része a Világirodalom fordításokban című szöveggyűjtemény-sorozatnak, annak is harmadik kötete, Szláv és magyar irodalmak címmel.¹⁵ A sorozat szerkesztője a híres nyelvész, Tomo Maretić volt, az említett kötetben a lengyel, cseh és orosz irodalom társaságában szerepel a magyar, összesen 172 oldal terjedelemben. Az elején van egy irodalomtörténeti bevezető Pfann Károly tollából, majd Jovan Jovanović Zmaj (horvátosított) fordításában sorakoznak Arany János (Murány ostroma) és Petőfi Sándor költeményei (néhány részlet a János vitézből, Falu végén kurta kocsmá, Téli éj, Egy telem Debrecenben) és részletek Az ember tragédiájából Madách Imrétől, valamint Eötvös Józseftől A falu jegyzője (részlet), Mikszáth Kálmán két elbeszélése, valamint egy-egy szemelvény Jókai Mór, illetve Mikszáth Kálmán regényeiből (Az új földesúr, illetve A tót atyafiak) Pfann Károly fordításában.

Végül a földrajztankönyvekről szólnék néhány szót. A legismertebb szerzők a korszakban: Vjenceslav Marik, Petar Matković, Ivan Hoić, Vjekoslav Klaić, Josip Modestin. Mariknak már említett, 1866-ban írt könyvében Magyarország természeti, gazdasági földrajzát (ahogyan a többi Habsburg-országéját is) a statisztikai évkönyvek, míg Horátországát Matković egy tudományos munkája alapján mutatta be, eléggé részletesen.¹⁶ A horvát tanuló megtudhatta belőle, hogy (1866-ban) a magyar vasúthálózat már fejlett, de az ipari lehetőségek nincsenek úgy kihasználva, mint a jól fejlett mezőgazdaságban és állattenyésztésben, vagy éppen a kereskedelemben. Természetesen népességföldrajzi rész is volt, s egyenként bemutatta a könyv a jelesebb magyarországi városokat is. Érdekességként meg kell jegyezni, hogy a politika azért erre a Marik-féle tankönyvekre is rányomta a bélyegét. A Háromegye Királyság földrajza című könyvben a szerző ugyan megjegyzi, hogy a Muraköz Magyarországhoz került, mégis Varasd megye helységeinek felsorolásánál szerepelteti a muraközi községeket, városokat is, a mellékelt térképen pedig megjelöli ugyan Horvát–Szlavónország és a Muraköz között a határt, de Magyarországon kizárólag a muraközi községeket tünteti fel, s így mégis a Horvátországgal való kapcsolat látszatát kelti. A földrajztankönyveket persze a gazdaság- és népességföldrajzi változások miatt többször meg kellett újítani a dualizmus ötven éve alatt, és mind Matković 1882-ben, mind Modestin 1905-ben az Osztrák–Magyar Monarchia földrajzát bemutató új tankönyveket jelentettek meg, amelyek mind részletesen foglalkoztak Magyarország földrajzával is.

Magyarországgal kapcsolatban egy nem hivatalos tankönyvnek, inkább segédkönyvnek használt munkát említenék még meg. Szerzője Vjekoslav Klaić volt, címe: A horvátok által lakott országok földrajza 1880–83-ból.¹⁷ Ebben külön fejezetet szentelt a magyarországi horvátoknak, leírta különböző népcsoportjaikat, elhelyezkedésüket, eredetüket, rövid történetüket, statisztikai jellemzőiket, bemutatta szokásaikat. Külön figyelmet szentelt az asszimiláció jelenségének és kemény szavakkal ítélte el a magyar kormányzat tevékenységét, amellyel a magyar szellemet és a magyar nyelvet terjeszti közöttük, különösen a bácskai horvátság körében, amely Klaić szerint leginkább ki van téve az elmagyarosodásnak, bár arról is ír, hogy az utóbbi időben (mármint az 1870-es években) a bunyevácok körében megindult egy nemzeti újjászülési folyamat.

A dualizmus idején írt horvát tankönyvek, különösen a történelemkönyvek magyarsággépének hatását nemcsak a két világháború közötti időszakban lehet felfedezni, amikor egyes szerzők, mint pl. Srkulj továbbra is tevékenykedtek, hanem még a

titói Jugoszlávia idején kiadott tankönyvekben is számos még 1918 előtt keletkezett megfogalmazást olvashatunk a magyar–horvát viszonyról¹⁸ (mintegy Jugoszlávia megteremtésének indoklásaként a Monarchiáról, s a magyar–horvát viszony egészéről igyekeztek minél sötétebb képet festeni), sőt nem egy régi történeti sztereotípiát még a mai horvát tankönyvekben is felbukkan.

Jegyzetek

- ¹ A korabeli horvát iskolaügy, tankönyvek kérdése, valamint a nemzeti ideológia és a tankönyvek viszonya kapcsán *D. Franković: Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb, 1958.*, illetve *Charles Jelavich: Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914* című műveire támaszkodhattam. Jelavich könyve persze elsősorban a korabeli horvát, szerb és szlovén tankönyvekben a délszláv egységeszme és a délszláv nacionalizmus viszonyát vizsgálja, a horvát tankönyvek magyarságképét csak itt-ott érinti.
- ² *Venceslav Zabož Marik: Zemljopis i povestnica austrijskih zemaljah. Zagreb, 1866. 26.*
- ³ *V. Z. Marik: Zemljopis Trojedne Kraljevine. Zagreb. 1877. 90.*
- ⁴ *V. Klaić: Povijest austro-ugarske monarkije za pučke građanske i više djevojačke škole. Zagreb, 1875.* Némileg leegyszerűsítve egy hasonló tankönyvet (Povijest austro-ugarske monarkije za niže i više pučke škole) 1903-ban is kiadott.
- ⁵ *Klaić: i. m. (1903) 68.*
- ⁶ Uo. 70.
- ⁷ Uo. 71.
- ⁸ *I. Hoić: Povjesnica Hrvatska za VIII. gimnazijski razred. Zagreb, 1893. 144.*
- ⁹ Uo. 145.
- ¹⁰ Uo. 147.
- ¹¹ Uo. 148.
- ¹² *M. Divković: Čitanka za III. razred gimnazijski. Zagreb, 1889.*
- ¹³ *M. Kušar: Čitanka za III. razred srednjih škola. Bécs, 1910.* Ez utóbbi olvasókönyvet főleg az osztrák igazgatású horvátok lakta területek iskoláiban használták.
- ¹⁴ *M. Mesić Frangepán Kristófról (és koráról) írt tanulmányairól van szó: Rad 1870/XIII., 1872/XVIII. és XXI., valamint 1873/XXII.*
- ¹⁵ *Svjetska književnost u prijevodima. III. Slavenska i madžarska književnost. Zagreb, 1896. Szerk. T. Maretić, a magyar irodalom történetét bemutatta Pfann Károly.*
- ¹⁶ *Marik: Zemljopis i povjestnica...; P. Matković: Hrvatska i Slavonija u svojih fizičkih i duševnih odnosajah. Zagreb, 1873.*
- ¹⁷ *V. Klaić: Zemljopis zemalja u kojoj obitavaju Hrvati. Zagreb, 1880–1883*
- ¹⁸ Lásd *Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Bp. 1990.* Szabolcs könyvében a vajdasági és szlovéniai tankönyveket vizsgálta, de a horvát–magyar viszonyt bennük részletesen tárgyaló fejezetek horvát tankönyvek alapján készültek, illetve a horvát történettudomány álláspontját tükrözték.